

ПОХВАЛНОТО СЛОВО ЗА КИПРИАН ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Константин Мечев

Досега в нашата научна литература Похвалното слово на Киевския и след това и Всерусийски митрополит Киприан (1376—1406) от неговия по-млад съвременник и сродник, търновеца Григорий Цамблак не е подлагано на по-обстоятелствен литературен анализ. Обаче всички изследователи, които в една или друга степен са се занимавали с него, отбелязват, че тази творба на Цамблак е едно от твърде интересните произведения на старата ни книжина. Така например Боню Ст. Ангелов, който неотдавна напечатал отново Словото, изтъква, че прави това, защото по негова преценка Цамблаковата прослава на Киприан обладава „голяма литературна и историческа стойност“.¹ Проф. Петър Динеков², като прави обща преценка на Словото намира, че то — както и останалите творби на Цамблак — е един ярък манифест на неговата голяма литературна дарба, особено що се отнася до изобразяването на масови сцени; един такъв момент е посрещането на Киприан в Търново през 1379 година. При обрисовката на този празник за търновци, Цамблак бил успял да предаде вълненията на търпата (и) да обогати емоционално разказа си“.

В очерка за Цамблак, поместен в академичната „История на българската литература“, т. I, София 1962, мнението на проф. Велчо Велчев (автор на очерка) е някак раздвоено. Той пише: „В рамките на този стил (на религиозната възхвала, б. н.) идеализацията закрива реалното лице и пред нас изпъква един образ, който споделя чертите на много други от панегиричната литература. И малко след това: „Заслужава обаче да се изтъкне, че наред с религиозните интереси той (Цамблак) приписва на своя герой и други интереси, говори за неговите чувства към родното място, за радостта му пред могъществото на българската църква, пред величието на патриарх Евтимий“. И накрай: „И в тази своя похвала Цамблак показва внимание не само към човешката личност, но и към света, към живота — обществото, бита, обстановката“.³

В тази преценка, която в никакъв случай не е отрицателна, е все пак трудно да се види изцяло литературно-историческата стойност на Цамблаковото творение, качество, към което д-р В. Сл. Киселков⁴ е съвсем ре-

¹ Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, София, 1958, стр. 180. Тук е използвано това издание — Словото е поместено на стр. 180—190.

² В труда си „Стара българска литература“, част II, София 1953, стр. 94—95.

³ История на българската литература, т. I, стр. 334—335.

⁴ Д-р В. Сл. Киселков, Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956, стр. 250 сл.

зервиран, ако и съвсем не го отрича. За него Цамблаковият труд „Похвално слово Киприану представлява едно твърде обикновено ораторско църковно слово. Подобно на всички (разредката моя, К. М.) Цамблакови творения и то е претрупано с пищна панегирична фразеология, която мами и гали слуха, но не задоволява разума, защото в него липсват не само конкретни факти из живота на Киприана, които будят любопитството на всеки читател, но и факти из църковната и политическата история на Москва и Русия по онова време (края на XIV и началото на XV в. — К. М.). А посочената липса значително намалява стойността на произведението като исторически извор“. Вярно е, че конкретните исторически посочвания и опорни точки в Словото не са много, но разглеждано по-внимателно и без излишна придирчивост, то може да се окаже доста далеч от сферата на тази сурова присъда.

По същество това мнение на д-р Киселков е само вариация на възгледите, изказани преди около 60 години от руския славист А. И. Яцимирский в книгата му „Из истории славянской проповеди в Молдавии“, ПДПИ, т. 1906. Според този изследовател Цамблак всякога е бил чужд на злободневните и народности въпроси; „бушевавшая вокруг его жизнь казалось шла мимо его, — и одинокий, поэтический, возторженный изыскный, он говорил с кафедры о том, о чем может и будет говорить каждый христианский оратор — не публицист“ (стр. I-II). За Яцимирския Цамблак е преди всичко „оратор-художник в полном смысле термина“ (стр. III) и „цельный философ-христианин, если не всегда философ чистой мысли, то всегда — слова“ (стр. III-IV). Старият учен дори е склонен поради влиянията — той говори по-точно за подражания, които вижда у Цамблак, от „църковните отци“ да се усъмни в искреността на неговия лиризъм (стр. IV).

За да се види по-пълно мястото на Цамблаковата творба в историята на средновековната ни литература ще се опитам да я разгледам в няколко направления.

Тя започва с въстъпление, в което със сгъстени стилни бои е изразена мъката на Цамблак, че родният му чичо Киприан се е поминал. Но тази мъка — лайдмотив на Словото — Григорий изтъква не толкова като своя, а като страдание на хиляди хора.

Подир това Цамблак посочва, че е пристигнал в Русия — прославата е произнесена от него в Киев през 1409 г. — по покана на чичо си; преди да тръгне за Русия той е бил в Литва. Но по пътя узнал, че Киприан вече не е жив. По повод на тази горчива вест Цамблак отново заявява (повече на самия себе си), че е изцяло разтърсен и че скръбта не е само негова, а и на тия, които го слушат.

Като изтъква необикновените достойнства и качества на Киприан, Цамблак отбелязва, че той е напуснал своята родина България, защото тя се е оказала недостойна за него и е бил даден от бога на Русия, защото тя е била достойна. . .

С особено възбуждение разказва Цамблак за идването на Киприан в Търново през 1379 година. Тогава да срещнат своя именит сънародник и съгражданин се стекли жителите на целия престолен град; сред посрещачите бил и юношата Григорий — бъдещият писател и биограф на Киприан. В тези тържествени минути всеки търновец желаел да получи от Киприан благословение; малкият Григорий бил един от малцината, удостоени с тази чест. Ала това колкото и да радва Цамблак, най-голямата му радост е, че България е отхранила син като Киприан — затова той с повишено на-

родностно (българско) самочувствие пише за патриотизма на чича си, изявен в радостта му, че България е така велика и така добре управлявана в църковно отношение от патриарх Евтимий.

След това писателят панегирист се обръща пак към центъра на темата си: да изплаква мъката си за загубата, понесена от него и хиляди други хора със смъртта на Киприан. Авторът набляга много силно върху общността на мъката, претърпяна от него и руските пасоми на Киприан, понеже той е бил негов роден чичо („б р а т ъ б ъ а ш е н а ш е м у о т ц ю“). Ходът на изложението добива епическа сила, когато се заявява, че поради смъртта на митрополита са заплакали по всички пътища на Великото Московско княжество: „Н е в с и л и м о с к о в с т и н п у т и в о с п л а к а ш а с я!“ — провиква се Цамблук. Този вопъл тъгне в неговите гърди, защото той е убеден, че със смъртта на Киприан, цяла Русия е опросяла. Нищ като просяк е станал и самият Григорий. По-рано, когато Киприан е бил жив, той е носел тържествени дрехи — т. е. бил е щастлив и радостен, а сега вече е станал последен бедняк; обедняла е душата му. . . Продължавайки във възходяща градация да излага и описва страданията си Цамблук пише, че от чертозите на благополучието е изхвърлен като отрепка на пътя, той дори смята, че неговите надежди („н а ш а с и л я“) са погребани едва ли не в Киприановия гроб. Но неговата участ е само частца от общата трагедия — и затова страданието му е безмерно.

Ала въпреки всичко страданието трябва да бъде превъзмогнато. Макар и мъртъв, Киприан е жив — жив в мое лице, сякаш иска да каже за себе си Цамблак.

Както се вижда, облянато от дълбоко личен тон, Похвалното слово за Киприан увлича читателя, понеже в него прозират много черти от времето, в което то е създадено.

✻

По форма Похвалното слово за Киприан е наистина един църковно-ораторски панегирик. Но по съдържание то е далеч от кухата фразеология на псевдосюжетната агиография, възникнала обикновено много по-късно от „чудесния и божествен живот на божиите угодници“. Предмет на изображение в Цамблаковото Похвално слово е не отвлечен аскет, а неговият роден чичо. И затова още уводната мисъл, че поради неговата смърт авторът е притиснат от най-люта скръб не бива да се приема като израз на установен стилистичен маниер. При това интелектуалецът Цамбляк уточнява, че страда, защото понесената загуба не е материална — та да може да се възмести! — а духовна: „Но самото отца отят ие пострада хом!“ (стр. 180), жали се той. А как може да се замени бащата? — още повече, както Цамбляк го разбира в духовен смисъл?

И така загубата на Киприан, поради неочакваната му за Цамблак смърт, е лайтмотивът на цялото Слово и върху този фон е представен об разът на българина, руски митрополит. В духа на панегириката Цамблак казва, че според него Киприан е неповторим и затова труден да му се под ражава в добродетели (несточневаем). Но нека видим дали зад тази встъпителна характеристична формула има реално съдържание, защото Цамблак си служи с такъв суперлатив. Без да го е подчертал специално, Цамблак сочи, че неговият герой е син на България (егожеубонаше отечествоизнесе) и е даруван от бога на Русия, от което нейните синове и дъщери са се насладили и са спечелили, а българите са се лишили

и загубили. Следователно величието и значимостта на Киприан се определят от неговата народностна (българска) принадлежност и от службата му на друг славянски народ — руския. Тъй че зад стилния шаблон стои историческо идейно съдържание — патриотизмът на Цамблак, толкова ясно демонстриран и във възхвалята, която е направил той на последния български патриарх от Средновековието, на своя учител и вероятно също сродник, патриарх Евтимий. Както се вижда, фактът, че България е отхранила Киприан, но не го е задържала при себе си, не смущава Цамблак, защото той е убеден, че в Русия чичо му е имал продотворно поле за работа. В тази преценка не е трудно да се прозоре великата за времето, пък актуална и днес идея за нуждата от всеславянска взаимност, братство и единство, особено в културната област — идея, до която Цамблак е достигнал благодарение спецификата на своето време, на собствения си жизнен път и голямата си политическа прозорливост.

След това горчиво и същевременно оптимистично въстъпление Киприановият прославител представя своя герой не само като ожалван мъртвец, но и като жив човек. Впрочем такава е и целта на Цамблак — да изобрази чичо си като реално лице. Първата щриха е писмото, с което Киприан поканил племенника си да отиде при него в Москва. Но бидейки на път Григорий научил, че чичо му се поминал. И когато по повод на тази трагична вест той възкликва: „О глас на безнадежност, който подобна на стрела уязви сърцето ми, о известие, напоено с отрова, влязла в моите вътрешности чрез слуха ми!“ ние сме покорени от това искрено страдание, с което се изплаква една неподправена мъка, която поради своята непреднамереност сигурно е действувала, действува и днес силно и заразяващо. И това е така, защото чрез перото си Цамблак е изразил една жизнено-художествена истина; че загубата на близък и обичан човек, който при това е и опора в живота, всякога и навсякъде еднакво жестоко опърля човешките сърца. Убеден във въздействието на словото си, предаващо силата на чувствата му, Цамблак изтъква, че неговото страдание е страдание и на неговите слушатели-руси.¹ Поради това той казва, че трапезата, на която слушател и проповедник са се събрали, е напоена със сълзи. От тия думи до извода, че чрез тях се прави една косвена характеристика на Киприановото културна роля в Русия пътят не е много дълъг. И ако Цамблак не е съвсем конкретен, то е защото тази конкретност не е била необходима: за съвременниците не е било трудно да се досетят, тъй като те твърде добре са знаели какво е бил Киприан за Русия.²

Разгледани под този ъгъл конкретно-исторически могат да се изтъкуват и редица други мисли на Цамблак. Една от тях е, че той не е бил „съпричастник на радостта“, изживяна от киевляни и всички техни руски сънародници, когато Киприан е бил жив и е проповядвал помежду им и че те, възприели неговите поуки се трудят да ги умножат и то не само с оглед на съвременността, а и на бъдещето (но и простерти юлът н е м у . . .). С други думи казано, касае се за поетия от Московското княжество път да се укрепва руското народностно единство, ярко показало силата си след нанесената победа над татарите в 1380 година. С оглед на

¹ Приема се, че Словото си за Киприан Цамблак е произнесъл през 1409 г. на църковна проповед в Киев.

² Подробности по този въпрос у Йордан Иванов, Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан. ИИБЛ, VI, 1958, стр. 25—79. Също у Л. А. Дмитриев, Роль и значение митрополита Киприана в истории древнерусской литературы, Труды Отдела древнерусской литературы, т. XIX, М. Л. 1963, стр. 215—254.

това като реален исторически отзвук, характеризиращ епохата и чрез нея личността на Киприана, трябва да се разбира и бележката на Цамблак, че Киприан е бил отнет от българите като недостойни и даден от бога на русите като достойни да имат такъв духовен пастир. Защо са недостойни българите не е трудно да се отгадае — те падат окончателно под турския ятаган в края на XIV век; по същото време русите жънат успехи над татарите — как тогава да не са достойни да се радват на културен наставник като Киприан? Но станалото е станало — Цамблак не пропуска да подчертае, че макар и отнет от народа си „божие попущение“ Киприан е по народност българин;¹ на път от Москва за Цариград, без да се отегчава от удължението на изминатото разстояние, като се подлага, без да ще и на неочакван грабеж по Дунава, Киприан минава през Търново, за да се порадва на несломената още българска държава и на своя приятел, патриарх Евтимий, да види родния си брат Цамблаковия баща, а също и малкия още Григорий.

Благословен отделно от Киприан бива и юношата Григорий. Този спомен радва сърдечно Цамблак и същевременно е един от източниците на болката му, тъй като тази негова среща с Киприан изглежда си е останала първа и последна; ако повече би имал личен досег с него той не би пропуснал да говори за това. Тъгува дълбоко Цамблак, защото природата на смъртта е непреодолима. А той изглежда се е надявал, че ако е намерил чича си жив, неговата лична съдба, неговата служебна кариера са щели да се сложат другояче. С тази недоизказана мисъл на Цамблак да се свърже съобщението му, че през 1379 г. Киприан обгърнал главата му с ръце и направил бележки относно неговото бъдеще. „И свещенионирученашей коснушася главе, купноубо благословяще, купно же и хотящая нам случати ся духом проричающе“. Каквото и да е предсказвал Киприан, очевидно е, че то е било благоприятно за Цамблак — инак той не би го

² Срв. Похвалното слово на Евтимий по издание на Е. Katuzpaski, *Aspe-
panegyrischen Literatur der Südslaven*, Wien, 1901, стр. 55—56; Срв. и превода на д-р В. С. С.
Киселков, Патриарх Евтимий, Похвално слово от Григорий Цамблак, София 1935,
стр. 22.

споменавал. Да изтъкне всичко това на Цамблак е потребно, за да намекне на аудиторията си, че ако Киприан беше жив днес (1409 г.) той щеше да е доволен от племенника си, който е оправдавал надеждите му: поел е неговия път чрез църквата да служи на хората. Така без натрапчивост Киприан е показан като прозорлив и далновиден човек, а авторът на възхвалата му (Григорий) като достоен продължител на делото му и изпълнител на неговите завети. Ако не мислеше по този начин, Цамблак не би внушавал на своите слушатели, че той им е повече от брат. А така казва той, защото е убеден, че руските християни са уважавали бащиния му брат. Струва ми се, че с един такъв подход и разработка на темата, с такава характеристика на Киприан и самохарактеристика на Цамблак, намерението на последния е било да покаже какви чеда е имала и има поробена България, преклонила по неволя глава пред исмаилитаните. Затуй радостта на българите, че имат такъв издигнат представител в Русия е много голяма; а когато смъртта го покосява, мъката на неговите сънародници по кръв, българите, и на неговите му съотечественици по дух, русите, е еднакво неизмерима. И това най-подхожда да бъде установено от общославянския деец Цамблак, за който претърпяната беда е обща („бѣда о пщѣ“). Освен това, разтълкувано по-издълбоко това място от Словото може да се приеме и като едно скрито указание за широкия политически поглед на Цамблак, оформил се като следствие на лично изживян опит и на обективни предпоставки. Нека във връзка с това си припомним, че по време на Второто българско царство — при управлението на Ив. Асен II и неговите близки приемници като Константин Тих отношенията между България и Русия (Галицко-Волинското княжество и др.) са доста активни и постоянни. Макар и ограничени на брой, фактите за тази българо-руска политическа и културна взаимност са твърде убедителни и съществени.

Киприан е българин, ала все пак той завършва дните си в Русия като руски църковно-просветен деец. И затова закономерно и естествено е мъката на неговите нови съотечественици да е най-тежка. Със забележителна писателска професионална виртуозност и епически размах Цамблак изобразява тази мъка — и в нея значимостта на Киприан като личност и самия себе си: „Когато стана известно за неговата смърт не заплакаха ли по всички пътища на Московията? И вместо да слушат гласа на гуслите и свирките, всички не затыгуваха ли? . . .“ (Егда бо возвести ся блаженное оно преставление, не вси ли Московсти и пути восплакашася? Невместо ли гуслей и цѣвницъ всех равно сѣтвание обѣать). А плачат осиротелите руски християни, защото Киприан ги е приютявал както орелът приютява в гнездото рожбите си. Орел е бил Киприан, и как тогава племенникът му Григорий да не се чувства изхвърлен по кръстопътищата на живота като последен нещастник! „И на мен се наложи да плача — ридае Цамблак. Там (на р. Неман) ме срещна тежката новина. Срещна ме и ме окамени. . .“ Къде е тука агнографията и преднамерената риторика? Дали тези и много други подобни тям мисли в Словото „мамят и гаят слуха, а не задоволяват разума“? Въздействената сила на този момент не се е променила 555 години откак Словото е било написано и произнесено от църковния амвон. И тази сила на естетично-човешко въздействие няма никога да намалее, поради това, че е стон на едно страдащо сърце, което е чувствувало най-голямо облекчение, ако обърне взор към самото себе си. Затова и библейската символика тук звучи естествено: подир смъртта на чича си, Цамблак е съблякъл „брачната“ си одежда, навлякъл е вретиче и плаче безутешно по пътищата като раз-

пиляните по света от враговете им евреи, плаче като последен просяк. . . Но не! . . . Той не е просяк, не е отрепка, опросяло е бъдещето му, защото „завистта е завидяла на неговата добродетел“. В тази афористична бележка смисълът е леко прикрит. Цамблак се е надявал, че при една среща с чича си приживе би получил бърз аванс в руската църковна иерархия. И е прав, защото до поста Киевски митрополит се издига чак в 1415 година — и то при несъгласието на Цариградската патриаршия, която ако Киприан е бил жив едва ли е щяла да е толкова неотстъпчива. В светлината на тези обстоятелства съвсем конкретно може да се схване бележката на Цамблак, че умирайки Киприан „и н а щ а (на Цамблак) с и л ы с с о б о у п о г р е б е“.

Доколкото ми е известно, в нашата научна литература досега на тези места от Словото не е обръщано специално внимание, когато се говори за служебните аспирации на Цамблак в Русия. Изследователите са се спирали повече на моменти, в които се говори за Киприановата благословия над Цамблак в 1379 година. Но докато този момент може да се тълкува така или иначе, то отбелязаните по-горе места показват колко трънлив е бил пътът на напредък, извървян от Цамблак от обикновен проповедник в молдовлахийската църква до поста Киевски и литовски прославен митрополит. А това, че в определението си авторът не е съвсем точен — то н е е трудно да се разбере: при неясното негово положение в продължение на години, той е трябвало непрекъснато да лавира, пък и битността му на неволен изгнаник след катастрофата в България през юли 1393 г. го е принуждавала към строго обмислена предпазливост.¹ Че Цамблак е имал предвид спънки именно от такова естество — завист и липса на подкрепа от близък човек — се усеща от неговата сърдечно изказана жал: той пише, че поради смъртта на чичо си не е в състояние да говори, че е станал безгласен, че не вижда кога ще изгрее пак зарята на неговото угаснало светило (Киприан). Каква ти риторика! Полуприкрит зад красиви фрази Цамблак оплаква себе си, че е останал без помощ в своите съкровени стремежи.

Все във връзка със стремежите на Цамблак да заеме ръководно положение в руската църковна администрация може да се тълкува и завършекът на Словото: „Вие прочее (мои слушатели и читатели от Киев и цяла Русия) не тъгувайте, моля ви се! Оставете воплите и риданията! Не е взет от нас (духовният) ни баща; посред нас е той и сега (повече от всякога) от нас (духовният) ни баща; посред нас е той и сега (повече от всякога) от нас наглежда и се моли за нас. . .“ Зад стилния трафарет на църковната проповед тук без пресилване може да се прозре един осезателен намек за претенциите на Цамблак да змести починалия Киприан, или по точно, че ако не напълно поне отчасти той вече започнал да го замества. . . В тази светлина актуално зазвучават и други епизоди от Словото. Така почти в началото на проповедта си Цамблак казва: „С е г о р а д и и м ы ж е л а е м в а с н и н е п а ч е“ — тоест той се чувствава вече като част от паството на Киприан. Чувствавайки се сближен с руските християни, на друго място Цамблак ги зове да му помогнат да носи тежкото бреме на участва си да страда за Киприан: „Т ъ м ъ ж е и х о т ъ л б ы х ъ , а щ е н а с б л и з и м ъ л б ы х , с п о м а г а ю щ и х м и в з ы т и н а в е л и ч е с т в о“.

¹ Биографични сведения за Цамблак у А. И. Яцимирский, Григорий Цамблак. Очерк его жизни и административной деятельности, СПб. 1904 и съобразно с новите изучавания у д-р В. Сл. Киселков, Проуки и очерти по старобългарска литература, София, 1956, стр. 230 сл; История на българската литература, том I, София, 1962, стр. 324 сл.

б ъ ды“. И както подобава близък пред близки да се изповядва с подкупваща интимност, Цамблак се обръща към слушателите си: „Как да държа отворени и бодри духовните си очи, когато съм потиснат от облаци беди? Как мога да говоря, когато съм онемял от мъка, когато мисълта ми е в окови закована?...“

Въз основа на направените дотук забележки следва да се заключи, че Киприан е показан като велик наставник на Русия и като велик син на България, която го е подарила на своята по-голяма сестра. Себе си Цамблак изтъква като едно копие, или по-точно като един двойник на Киприан — двойник и копие, чиято най-красива и справедлива участ би била ако бъде Киприанов заместник в Русия във всичко. При това положение Словото на Киприан добива един особен смислов колорит, който го извежда твърде настрана от стандарта по съдържание на обикновената панегирично-агиографска книжнина.

Чрез делото и заслугите на Киприан Цамблак е изтъкнал освен това силата на възмогваща се в края на XIV и началото на XV век Московска Русия и същевременно както във всичките си, написани на конкретни теми слова и жития — Похвалното слово за патриарх Евтимий и Житието на сръбския крал Стефан Урош III (Дечански) — не е пропуснал да отбележи, макар и накратко, робската участ на България по това време. Както и в тези две произведения и в Похвалното слово за Киприан той сочи нуждата от славянско единство, сочи и проявите в това отношение. Така напр. Евтимий е изтъкнат като учител на всички страни, които са сродни по език с българите, Стефан Дечански е против проливането на братска българо-сръбска кръв — за целта отправя в писмо умолителни призови към българския цар Михаил Шишман преди боя при Велбужд през юни 1330 г.; а пък Киприан с живота, делото и примера си е един ярък манифест на културното единение и общение между православните славяни и най-вече между българи и руси. На всички тия идеи Григорий Цамблак е не само горещ ревнител, но и пряк осъществител. Вложил ги като важен градивен елемент в Словото си за Киприан, Цамблак се изявява като голям писател, за когото въпреки битието му на църковен деец, съвременните нему проблеми стоят над всичко. В този смисъл трябва да се схваща и оптимистическият завършек на Словото: Киприан наистина не е вече жив, но от това въпреки всичко не бива да се унива, защото като всеки умен, културен деец и строител той е оставил подире си достойни продължители на граденото от него. Нищо, че Цамблак в известна степен се самопредлага за Киприанов заместник; по-важна е принципната в политическо и културно отношение мисъл, до която е стигнал.

*

Едно от най-забележителните качества на Похвалното слово за Киприан, когато го съпоставим с много други произведения на старобългарската литература, е неговият съкровено личен и задушевен тон, който макар и често обгърнат от склонността и навика на автора към ефектни риторични словоизлияния, въздействува непосредствено и днес. Така е, защото страданието е почувствувано от Цамблак много дълбоко и той, без да го е мислил сякаш още в първия ред ни казва, че е ранен право в сърцето. А такава рана не заздравява за ден-два. Ако беше така той не би я измервал със страданието на цял един народ — Не в с и л и м о с к о в с т и и п у т и в о с п л а к а ш а с я?...

Личен елемент носи и сравнението на Цамблак, че Киприан е труден за подражание в добродетели — т. е. ако той е бил такъв, то и неговият сродник, взел го за образец, ще обладава качествата му. А когато, бидейки на път, узнава за смъртта на чича си, Цамблак е смазан от печал и неговата храна, доколкото я приема, е смесена със сълзи. Поставен върху исторически фон тия наглед риторични фрази добиват дълбок смисъл — емигрантът Цамблак е наскърбен и обезкуражен, тъй като е останал без най-здравата си опора в плановете си за бъдещето. Но той плаче и защото знае, че чрез съзвиз мълката поизбледнява и се отваря път за действия; от Киприановата смърт насетне това Григорий е показал на дело.

Като всеки голям писател Цамблак умее да остане всякога господар на положението, непрекъснато да се показва като създател на своите творения. Така е и в Похвалното му слово за Киприан. Уверен, че със своята реч е трогнал слушателите си Цамблак ги уверява, че в страданието им той е заедно с тях. В това уверение безспорно се съдържа дълбоко личното и същевременно философско-етично разбиране, че споделеното нещастие се търпи и носи по-леко.

С повишеното народностно самочувствие на няколко пъти Цамблак изтъква, че Киприан е син на българският народ. Като акцентува върху този факт Цамблак се радва, че този син на България е израснал като духовен водач и наставник на Русия.

Четем ли словото за Киприан ние сякаш виждаме малкия Григорий в преградките на Киприан през 1379 година. От тази паметна за мене среща сякаш иска да каже Цамблак — аз поех щафетата на чичовото си дело — тръгнах по стъпките му. Във въздействената сила на този момент от Цамблаквия живот не може да има съмнение, защото когато е четял редовите „свещени о н и р у ц е (на Киприана) н а ш е й (на Цамблак) к о с н у ш а с я г л а в е“ Цамблаковият глас вероятно е треперел. Но обстоятелствата наложили подир този красив миг на роднинска взаимност чичото и племенникът да не се срещнат вече. Но именно лишаването на Цамблак от тази възможност го кара с още по-голямо усърдие да се посвети на службата, която е служил в Русия Киприан. И защо не, когато неговите свещени за Григорий кости почиват в тази земя. Така именитият старобългарски писател Цамблак ни се представя пак откъм съществените интимни черти на своя характер: за него да се следва заветът на близките е свещен дълг.

Със сърдечност, която и днес подкупва, към края на Словото си Цамблак възкликва, че му е тежко да носи страданието като на библейския цар Давид. Това сравнение, струва ми се, не е случайно. Чрез него Цамблак оплаква поробена България, чиито най-добри синове в лицето на чича му срещат смъртта в далечна чужбина. А и в Стария завет на Библията водачите на еврейския народ плачат доста често по такива поводи. И подобно на тях в далечната — макар и сродна — руска земя Цамблак изхлипва: „Моетворѣ жалостное сие пѣние!“

Пак тъй близко при нас с личността си е, при читателя, Цамблак, колкото бележи, че неговата зла съдба го е изпреварила, като му е попричила да види жив чича си; но себе си и аудиторията си той успокоява с уверението, че в негово лице (на Цамблак) Киприан бди недостъпно за своето „поверено стадо“.

Не може да има съмнение, че с такъв подход към темата на прекосяване си, с изявата на своите съкровени мисли, Цамблак е успявал да повлияе

сино върху чувствата и мислите на слушателите си, да ги въодушеви от една идея, да води мисълта им накъдето той желае.

*

Похвалното Слово на Григорий Цамблак за Киприан има и стройна композиция. Към такава организация на материала и разработка на сюжета си Цамблак се е домогвал, защото желанието му е било да напише и е написал едно патетично творение. В досегашните наблюдения, макар и непряко този въпрос е отчасти засегнат. Към вече казаното могат да се направят още няколко бележки. Нека напомня, че Словото започва с една жалба и завършва с окуражителната констатация, че макар и мъртъв Киприан продължава да живее чрез делата и заветие си. Посочено бе, че за в бъдеще (след 1409 г.) като изпълнител на Киприановите завети Цамблак вижда себе си. Едно такова начало и такъв край заемат по отношение гамата на чувството, отразено в Словото, полюсно положение. А това говори, че Цамблак се е ориентирал към една твърде „съвременна“ разработка на темата си: той се стреми в мислите и чувствата на неговите слушатели и читатели да има процес-развитие. . .

Не за да наруши, а за да направи ритмиката на разказа си още по-динамична, Цамблак на няколко места примесва възторга си с някои „попрозаични“ мисли. Такъв е моментът, когато той изрежда резултатите от Киприановата дейност в Русия. Русите са напътени от него по прав и сигурен път и те се стремят да продължат да вървят по този път не година, две или три, а в необозримото бъдеще — винаги. Така малко отпочинала възприемащата способност на Цамблаковите слушатели е отново нащрек, за да резонира пълноценно на авторовите възвращения, които той не желае да останат несподелени; разбира се, преди всичко Цамблак не изпуска из речта си темата за смъртта на Киприан и произтичащите от нея разнообразни последици.

Подобно на изобразителния маниер, възприет от Цамблак в Похвалното му слово за патриарх Евтимий, и образът на Киприан е изграден в ретроспективен план. За Евтимий още в началото на словото си Цамблак казва, че се е пренесъл по собствена воля в „благоугодна жертва“¹ в името на общественото благо. Оттук нататък вече художествено-идейна цел на Цамблак е да докаже в какво се състои тази „благоугодна жертва“ на Евтимий. Що се отнася до Киприан Цамблак сочи още във встъплението на прославата си, че той е „труден за подражание в добродетели“ (н е с т о ч н е в а е м). Целта му подир това е да докаже правотата на утвърждението си, да го напълни със съдържание. А несравним е според Цамблак Киприан, защото е светило не за един, а за няколко народи. Разбира се, в този си подход към темата, в този начин на композиция Цамблак не е съвсем оригинален — и в други църковни наши чужди писатели постъпват по същия начин, когато пишат похвални слова. Но що се отнася до същината на повествованието, то тя принадлежи Цамблаку изцяло. Със сегашни естетически термини казано — една условна схема е изпълнена с конкретно съдържание. При това, като примесва изложението на Киприановия живопис с лични спомени, неговият биограф постига една живост на изложението, което го прави родоначалник на едно по-ново гледище за човека и

¹ Вж. Е. Катужняcki Aus der poneyrirschen, стр. 28; д-р В. С. Л. Киселков, Патриарх Евтимий, похвално слово от Григорий Цамблак, стр. 3.

света като обекти на литературно-художествено изображение; така че за подхода си към своите сюжети Григорий Цамблак може с увереност да бъде наречен писател-предвъзрожденец.

Очевидно е, че едно по-подробно вникване в съдържанието и облика на Цамблаковата похвала за митрополит Киприан дава възможност да се допълнят и уточнят изказаните досега възгледи за това произведение на старата ни литература. Преди всичко не е редно да се омаловажава до нивото на обикновената, почти безсъдържателна църковна риторика, както е склонен в голяма степен да постъпи д-р В. Сл. Киселков. Киприановият образ, макар и не съвсем ярък, се очертава по-ясно, когато се опитаме да го поставим върху фона на историята и да го съпоставим с живота на самия Цамблак. Тогава се вижда, че според правилното наблюдение на Цамблак Киприан е забележителна личност, защото е един от стълбовете на славянското културно-политическо сътрудничество в края на XIV и началото на XV в. В този смисъл Похвалното слово за Киприан силно и съзвучно резонира с най-значителните произведения на Цамблак — Похвалното му слово за патриарх Евтимий и Житието на Стефан Дечански.¹ Ето защо, срува ми се, че не е съвсем справедлива и критиката към Словото за Киприан, че в него конкретните исторически опорни точки почти отсъствуват. Наистина те не са показани на първи план, но то е защото поради своето практическо предназначение Словото е построено като един тържествен, хвалебствен химн. . .

Трябва също така да се подчертае, че със своя дълбоко личен тон и с многото биографични данни за автора си, Словото за Киприан е едно от стъпалата, по които минава пътят на старата ни литература от шаблона на обикновеното житие към едно по-дълбоко-вникване в човешката природа, такава, каквато е. Или казано с думите на Д. С. Лихачев² и В. Велчев³ касае се за един предренесансов поглед към човека, природата и света.

Литературно-историческият анализ показва още, че да се недооценява майсторството на Цамблак в неговата похвала за Киприан значи съзнателно да се намаляват бележитите творби на старата ни литература. Без да се преувеличават достоинства на това Цамблаково творение, то все пак заслужава в историята на старата ни книжнина почетно място.

¹ Житието на Стефан Дечански е напечатано в „Гласник друштва сръбске словесности“, XI, 1859 стр. 43 сл. За пръв път в науката м. г. съветският автор Е. П. Наумов, в статия под заглавие „Кем написано второе житие Ст. Дечанского“ в „Славянский архив“ М. 1963, отрече Цамблак да е автор на това житие. В статия, подготвена за печат, смятам да съм защитил успешно тезата за авторството на Цамблак.

² Д. С. Лихачев, Некоторые задачи изучения второго южнославянского литературного влияния в России, М. 1958.

³ В очерка за Цамблак в История на българската литература.